XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASIDA JAVOBGARLIKDAN OZOD QILISH INSTITUTINING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Muhammadjonova Gulasal Muzaffar qizi
Namangan davlat universiteti
Yuridik fakulteti 2-bosqich talabasi
Muhammadjonovago07@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada jinoyat huquqining alohida instituti sifatida shakllangan javobgarlikdan ozod qilish instituti haqida so’z yuritiladi. Unga ko’ra, xalqaro davlatlar tajribasida javobgarlikdan ozod qilish institutini takomillashtirish yo‘nalishlari va istiqbollariga ahamiyat qaratiladi.

Kalit so’zlar. Javobgarlik, yuridik javobgarlik, javobgarlikdan ozod qilish, jazoni ijro etish, insonparvarlik prinsipi, yarashuv instituti, javobgarlikka tortish.

Jinoiy javobgarlikdan ozod qilish instituti jahonning ko‘plab rivojlangan davlatlari qonunchiligida o‘ziga xos moddiy va protsessual xususiyatlarga ega. Xorijiy tajribani o‘rganish milliy qonunchilikni takomillashtirish va jinoiy ta’sir choralarini optimallashtirish imkonini beradi. Zamonaviy dunyoda jinoyat-huquqiy siyosatining "dekriminalizatsiya" va "depenalizatsiya" sari yo‘naltirilishi ko‘plab G‘arb davlatlarida javobgarlikdan ozod qilishning yangi, muqobil shakllari yuzaga kelishiga sabab bo‘ldi.

Kontinental (roman-german) huquq tizimiga mansub davlatlar, xususan, Germaniya va Fransiya tajribasida javobgarlikdan ozod qilish "maqsadga muvofiqlik" prinsipi bilan chambarchas bog‘liq. Germaniya Jinoyat-protsessual kodeksiga ko‘ra, prokuratura kichik jinoyatlar bo‘yicha, agar shaxsning aybi uncha katta bo‘lmasa va jinoiy ta’rifni davom ettirishdan ijtimoiy manfaat mavjud

bo‘lmasa, ishni sudgacha tugatish huquqiga ega.1 Germaniya tajribasining o‘ziga xosligi shundaki, javobgarlikdan ozod qilish ko‘pincha ma’lum majburiyatlar (masalan, xayriya tashkilotiga pul o‘tkazish yoki jamoat ishlari) evaziga amalga oshiriladi. Bu mexanizm davlat xarajatlarini tejash va shaxsni qamoqxonaga yubormasdan turib ijtimoiy jazolash imkonini beradi.

Anglosakson (umumiy huquq) tizimidagi davlatlarda, ayniqsa AQSH va Buyuk Britaniyada javobgarlikdan ozod qilishning o‘ziga xos shakli sifatida "ayblov bo‘yicha kelishuv" (plea bargaining) instituti namoyon bo‘ladi. Garchi bu tizim shaxsni javobgarlikdan to‘liq ozod qilmasa-da, uning doirasida qo‘llaniladigan "diversiya" (diversion) dasturlari diqqatga sazovordir. Diversiya dasturlariga ko‘ra, birinchi marta jinoyat sodir etgan shaxsga nisbatan jinoiy ish to‘xtatiladi va unga ma’lum bir sinov muddati belgilanadi. Agar shaxs ushbu davr ichida qayta jinoyat sodir etmasa va belgilangan reabilitatsiya kurslarini o‘tasa, uning ishi butunlay tugatiladi va shaxs sudlanmagan hisoblanadi.2

Fransiya jinoyat huquqida esa javobgarlikdan ozod qilishning "jinoiy vositachilik" (mediation pénale) shakli keng qo‘llaniladi. Bu tizim bizning yarashuv institutimizga o‘xshab ketsa-da, unda vositachining (mediatorning) roli ancha yuqori. Fransiya amaliyotida prokuror ishni sudga yuborishdan oldin tomonlarga mediator yordamida kelishishni taklif qiladi. Agar tomonlar o‘zaro manfaatli kelishuvga erishsa va zarar qoplansa, prokuror jinoiy ta’qibni to‘xtatadi. Bu esa huquqiy nizoning jamiyat ichida, sud aralashuvisiz hal etilishiga xizmat qiladi.

---

1 Головко Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. – М.: Юридический центр Пресс, 2022. – С. 84. (Germaniya va Fransiya tajribasi bo‘yicha).

2 Criminal Justice in America / George F. Cole, Christopher E. Smith. – 10th ed. – Cengage Learning, 2021. – P. 210.

Skandinaviya davlatlari (Shvetsiya, Norvegiya) tajribasida javobgarlikdan ozod qilish ko‘proq "tiklovchi odil sudlov" (restorative justice) g‘oyasiga asoslanadi. Bu yerda asosiy e’tibor jazolashga emas, balki jinoyat natijasida buzilgan ijtimoiy munosabatlarni tiklashga qaratiladi. Masalan, Norvegiyada voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar bo‘yicha javobgarlikdan ozod qilish juda keng qo‘llaniladi va bu jarayonda shaxsning oilasi, mahallasi hamda psixologlar faol ishtirok etadi.3

Xorijiy davlatlar tajribasini tahlil qilish natijasida shuni aytish mumkinki, ko‘plab mamlakatlarda javobgarlikdan ozod qilish shunchaki "kechirim" emas, balki shaxsga nisbatan yuklatilgan ma’lum bir ijtimoiy foydali majburiyatlarning bajarilishi evaziga beriladigan imkoniyatdir. Ko‘pgina davlatlarda ushbu institutning qo‘llanilishi sudlar yuklamasini 30-40 foizgacha kamaytirishga yordam berganligi statistik ma’lumotlarda o‘z aksini topgan.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash lozimki, xorijiy davlatlar tajribasidagi javobgarlikdan ozod qilishning protsessual shakllari, ayniqsa diversiya dasturlari va mediatsiya institutining rivojlanganligi milliy qonunchiligimiz uchun namuna bo‘lishi mumkin. O‘zbekistonda ham yarashuv institutini yanada kengaytirish va iqtisodiy bo‘lmagan jinoyatlar bo‘yicha ham zararni qoplash evaziga javobgarlikdan ozod qilishning yangi mexanizmlarini joriy etish sud-huquq tizimi samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. **O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.** – Toshkent: O‘zbekiston, 2023-y.

2. **O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi** (2024-yilgi o‘zgarishlar va qo‘shimchalar bilan). – O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi (lex.uz).

3 Comparative Criminal Justice Systems: A Topical Approach / Philip L. Reichel. – Pearson, 2023. – P. 155.

3. **O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi.** – Toshkent: Adolat, 2024-y.

4. **O‘zbekiston Respublikasining "Probatsiya to‘g‘risida"gi Qonuni.** 2023-yil 15-dekabr, O‘RQ-883-son.

5. **www.lex.uz** – O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

6. **www.sud.uz** – O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining rasmiy sayti.